

УДК 821.161.2.09"192/193":[17.03:398]

## ЕСТЕТИКА VS ЕТИКА: СУЧАСНІ АКЦЕНТИ МІЖВОЄННИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДИСКУСІЙ

Мар'яна КОМАРИЦЯ

*Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника,  
Науково-дослідний інститут пресознавства,  
вул. Лисенка, 18, Львів, 79008, Україна,  
e-mail: komar\_mar@ukr.net*

Простежено діахронний аспект зв'язку між естетичним і етичним у контексті української фольклорної традиції, міжвоєнного літературного процесу та сучасних літературних реалій. Феномен католицької критики в Галичині 20–30-х років ХХ століття, в основі якого – ідея єдності естетичного й етичного, трактується як духовно-психологічна система, де вертикаль зв'язку митець–Бог транспонується у горизонталь автор–читач.

*Ключові слова:* естетика, етика, католицька критика, традиція, рецепція.

Діалектичність зв'язку між поняттями «естетичне» та «етичне» з давніх часів то набувала форм протиріччя, то тяжіла до пошуку гармонійної єдності. Початки цього процесу сягають доби античності, коли задекларована Арістотелем ідея усвідомленості та інтелектуальності процесу мистецької творчості заперечила платонівську ієрархію бог–поет–рапсод–глядач, у якій митцеві було відведено лише роль посередника («ретранслятора»), що творить у стані «божественної одержимості». Прийняття християнства змінило акценти у задекларованій тезі «естетика vs етика», конкретизувавши етичний чинник не так у контексті суспільної, як у контексті християнської моралі.

Екскурс в українську фольклорну традицію, перш за все дослідження обрядових та баладних сюжетів, дає змогу простежити первісну логіку ритуалу та його подальшу трансформацію крізь призму символу, зокрема в етичному контексті: як накладання християнського морального імперативу на язичницький. Втрата історичної пам'яті зумовила й сюжетну трансформацію, бо, як зазначила Марина Гримич: «В процесі розвитку людства, із зникненням кривавих обрядів забувається первісне значення сюжетних елементів. Внаслідок переосмислення вони сприймаються не як відбитки ритуальної дійсності, а як життєві трагічні випадки» [5, 42]. Відомі сюжети про вербову дощечку, порятунок Подолянки є відгомонами жертвоприношень, які відбувалися у присутності найближчої рідні (жертвою переважно була дівчина шлюбного віку): місце біля води залишалося на певний час під табу, оскільки вважалося, що необхідний час для завершення процесу метаморфози. Велике значення мав момент самопожертви, однак дещо пізніше етика ритуалу втратила домінування над людськими почуттями: мотиви порятунку у баладах про нездійснений шлюб і безуспішний порятунок молодої засвідчують

процес поетичної трансформації психологічного стресу учасників ритуалу. Інший аспект взаємозв'язку естетичного й етичного ілюструє відома балада «Червона ружа трояка»: вираз «піти за Дунай» первісно означав відхід з цього світу, в цьому тексті – самогубство, однак у пізніших варіантах логіка символу руйнується, бо жінка повертається додому, де застає немиті ложки та голодних дітей. Певна суспільна гуманізація, породжена християнськими заповідями прощення, покриває давній міфологічний сюжет, трансформуючи Дунай – символ переходу в інший світ, аналогічний до давньогрецької Лети, у Дунай – місце тимчасового перебування.

Вплив християнської філософії на розвиток літературного процесу мав різні форми, однак найвиразніше теоретичне окреслення проблема «естетика vs етика» здобула у міжвоєнне двадцятиліття минулого століття у концепції католицької критики як у Європі загалом, так і в Галичині зокрема. Формування католицького літературного угруповання у Галичині 20–30-х років ХХ століття пов'язане з появою у січні 1921 року місячника «Поступ», що виходив упродовж десятиліття: спочатку як «студентський вісник» завдяки підтримці Марійського товариства молоді, а згодом – як «вісник літератури й життя». У редакції часопису працювали Григій Лужницький, Олександр-Микола Мох, Василь Мельник, Теофіл Коструба. Співпраця у журналі та світоглядна близькість молодих митців зумовили формування літературного об'єднання «Логос», в основі програми якого була ідея «діяти й творити згідно з католицькою етикою» [6, 171], у тому сенсі, що мистецтво не повинно суперечити принципам християнської філософії та моралі. Це не означало проповідництва чи дидактизму, бо подібно як Аристотель писав, що коли «хтось понанизує підряд моралізуючі міркування, пишні вислови й думки, він не досягне ще мети трагедії, але досягне це трагедія, яка меншою мірою вдається до цих засобів, але замість того має фабулу й зв'язок подій» [1, 34], подібно й католицькі літератори вважали, що згадані критерії оцінки можна застосовувати тільки до естетично довершених творів.

Українська католицька критика – явище неоднорідне й гетерогенне, воно становить сукупність авторських концепцій і дефініцій базових понять «католицька література» і «католицька критика». Все ж існувала близькість позицій представників католицького ідеологічного угруповання, що дає змогу об'єднати їх у певну літературно-мистецьку спільноту: це визнання пріоритету Божого над людським, християнська філософія й етика, глибокий патріотизм, що здобув теоретичне окреслення у концепції «християнського націоналізму» (термін Костянтина Чеховича).

Теоретичні принципи католицького літературознавства найгрунтовніше розробив Микола Гнатишак і сформулював концепцію «ідейно-етичного естетизму», що поєднувала аналітичний підхід із дослідженням психологічних підвалин художньої творчості. В її основу покладено психолінгвістичну теорію Олександра Потебні: ідею про слово як первісну форму поезії та похідну від неї ідею про поезію як форму пізнання за допомогою слова, спосіб зовнішнього об'єктивування думки. М. Гнатишак уперше в українському літературознавстві розробив схему написання історії літератури за принципом зміни літературно-мистецьких стилів, а не історичних епох чи суспільно-економічних формацій, тому, за словами Михайла Наєнка, він «заклав на диво міцний і

здоровий фундамент під новий етап у трактуванні українського літературного процесу» [14, 227]. У вступі до тієї частини праці, яку встиг написати чи, точніше, продиктувати, будучи вже важкохворим, М. Гнатишак зазначав: «Як бачимо, ця схема періодизації, чи краще класифікації матеріалу побудована не на штучному крайннн живого літературного тіла “від року до року”, чи навіть від століття до століття; за основний принцип поділу тут взято далеко природніший, ненасильний, мистецько-стилевий і нерозривно з ним зв’язаний стилєво-світоглядний принцип. Поодинокі мистецькі стилі це огнища, що зосереджують біля себе нераз часово доволі віддалені від ядра літературні факти, органічно сполучені в одну цілість своєю стилєвою й світоглядною одністю» [4, 24] (дещо удосконалену схему М. Гнатишака поклав згодом в основу своєї «Історії літератури» Дмитро Чижевський). Проблему взаємозв’язку естетичного та етичного в контексті історичної ретроспективи літературно-мистецьких стилів М. Гнатишак проаналізував у статті «Література і суспільне життя», що вийшла друком на сторінках «Дзвонів» 1937 року, актуалізуючи питання участі розуму в процесі творчості, ролі ірраціонального й раціонального, свідомого та підсвідомого у мистецькій творчості від Аристотеля до новітніх літературознавчих концепцій.

У дискусіях щодо католицтва автора традиційним вже стало протиставлення творця і його твору, – наголошував О.-М. Мох у статті «До проблеми “католицька література”»: «Деякий лібералізм із минулого століття каже нам стояти на становищі й уважати, що тільки й виключно самий твір може казати про поставу письменника, а його власне життя – як кожне життя мистця, повинно мати *carte blanche* на свого роду “влекшену” моральність, конєчну для пізнавання життя. З того самого становища оцінюють книжку як католицьку, якщо лише вона впроваджує поняття Бога, а зовсім не проймаються тим, що загальний “морал” твору може властиво перечити існування чи інгеренцію Бога» [12, 173]. Не випадково автор статті зауважив, що висловлені тут дещо спрощені польським критиком Яном Добрачинським «високі гадки» французького філософа-неотоміста Жака Марітена дуже практичні для «домашнього вжитку». О.-М. Мох не був, на відміну від М. Гнатишака, автором оригінальних літературознавчих концепцій, більше виступав як критик, тож прагнув застосувати вироблені вже критерії в оцінюванні творів тогочасних українських митців. Сам критик розповідав, що один його знайомий щоразу при зустрічі докоряв йому за «непотрібне занечиснення» літературної критики роздумами над моральним змістом твору, адже в тій же католицькій «Новій Зорі» було вміщено статтю Фрідріха Вагнера «Яка ціль мистецтва: етична чи естетична?», автор якої проводить перед читачем панораму думок і поглядів відомих філософів і митців (Томи Аквінського, Готгольда Лессінга, Фрідріха Шіллєра, Вольфганга Гєте, Йоганна Гердера, Імануїла Канта), а також католицьких естетів щодо завдання мистецтва. Єдність етичного та естетичного впливає, на гадку автора, із принципу насолоди красою, що «полягає на стані чисто-го оглядання без відрухів пожадання й хотіння, бо гарне – се предмет сприймаючих і пізнаючих, а не змагаючих чинників, хоч і викликає у них почування й настрої» [3, 6]. О.-М. Мох наголошував: німецький філософ застерігав водночас, що існує і зворотній зв’язок: неетичний твір ображає наші моральні почуття і тому втрачає естетичну вартість. Ця думка одна з базових у католицькій критиці й не втрачає своєї актуальності.

У теоретичній концепції Т. Коструби поняття «католицька література» здобуває строге, майже конфесійне, окреслення із виділенням двох пріоритетних вимог – дотримання митцем духовної чистоти та домінування християнської тематики: «Ідеал католицької літератури – це писана католиками така література, що впливає з освідмленого життя ласки в письменника, є органічно (не проповідницьки!) моральна, а в ділянці словесного мистецтва гимном у честь Творця» [8, 59]. Однак критик ототожнював психологічний і духовний стан священика й письменника, виділяючи три типи митців, залежно від ступеня наближення–віддалення від гріха. Моральність, за Т. Кострубою, повинна бути органічною, все ж критик схильним був вважати не-католицькими твори, в яких, наприклад, надто багато «питань без відповіді» або ж опоетизовані зневіра, розпач, що, зрештою, приводить до дещо дивного висновку про неможливість жанру трагедії у католицькій літературі.

Існували певні дискусії і в межах «католицького табору»: Т. Коструба, аналізуючи теоретичні погляди о. Гавриїла Костельника, зазначав, що він, прагнучи зреформува-ти схоластику (томізм і неотомізм), створив оригінальну філософську концепцію на основі теорії пізнання (гносеології) та позитивних висновків модерного природознавства й за допомогою цієї нової філософії хотів «вирвати сучасне людство, зокрема ж інтелігенцію, зі смертельних оков атеїзму» [9, 124]. Як не парадоксально, але саме у прагненні об'єднати в межах принципово нової системи пізнання різні сфери – науку, літературу й мистецтво – задля укріплення релігійного світогляду Т. Коструба вбачав небезпеку домінування теоретичної доктрини над пізнанням природи індивідуальних явищ, та, зрештою, джерело апостазії о. Г. Костельника.

Справді, Г. Костельник намагався знайти лік на руйнівні модерні світоглядні тенденції (зокрема в літературі), що став би міцним заборолом на шляху дехристиянізації суспільства, бо «хто скільки втратив Бога – стільки втратив поезії», а «хто скільки втратив Бога – стільки втратив душі». Глибинне розуміння цього діалектичного зв'язку підказало авторові назву книги «Ломання душ» (Львів, 1923), що містила три портрети – Івана Франка, Павла Тичини й Володимира Винниченка, й була водночас декларацією оригінальної авторської концепції генія і майстра як двох типів мистецької творчості – інтуїтивного й інтелектуального, подібно як філософія прагне розв'язати сутність життєвих явищ за допомогою інтелекту, а поезія – задовольнити серце через бажання душі. Ці ідеї перегукуються зі схемою Мікеля Дюфрена щодо поділу митців на два типи: поета-майстра на противагу поету натхнення (він же поет-маг, поет-пророк), яка постала на три десятиліття пізніше. Ідея зв'язку між естетичною вартістю літератури та релігійністю митця є центральною віссю у теоретичній концепції Г. Костельника, для якого поезія – це «захват душі під впливом прикмет Абсолюта, яким є Бог» [7, 125].

Ця теза тісно пов'язана з філософською доктриною вченого про справжнє джерело атеїзму, у якій ідеї «чуда» протиставлено так званий «людський *modus*» світосприймання, означений «почуттям нічогости»: людина, яка виконує одну й ту ж роботу, досконало її вивчила й почувається впевнено, натомість довколишній світ неначе маліє і примітивнішає для свідомості, а значення внутрішнього «я» росте й потужнішає. Тому наука за певних обставин може сприяти розвитку атеїстичного світосприйняття,

бо атеїзм (за Г. Костельником) – це прагнення відчувати контрольованість подій чи явищ і здатність їх пояснити. Та на тлі безмежжя зоряного неба людина розуміє власну безпомічність, а на зміну «почуттю нічогости» з'являється запитання: «Хто ж усе це створив і хто ним керує?».

Ці ідеї не були сприйняті в тогочасних релігійних колах: о. Йосиф Сліпий опублікував у відповідь розвідку «Віра і наука», а Т. Коструба зауважував, що поняття чудесного не менш властиве поганським релігіям і їхнім містеріям, натомість християнська віра «побудована на повазі Бога, що сам себе об'являє», тобто розумовій певності, що «так є, бо сам Бог так сказав» [10, 125]. Все ж запропонована Г. Костельником різноаспектність прояву дихотомії *sacrum/profanum* має свій розвиток у сучасних філософських дослідженнях, що дають змогу долучити концепцію українського філософа в ширшій загальноєвропейській інтелектуальній контекст: «Релігійне *mysterium*, релігійна таємничість є “чимось іншим”, чимось “чужим і дивним, чимось, що взагалі випадає зі звичайного природного порядку подій, зі зрозумілого й знаного”. Воно є абсолютно приховане й радикально протиставлене до звичайного й “саме тому переповнює душу потрясаючим почуттям неочікуваного”» [13, 28].

Отже, спроба актуалізації в художній творчості християнської етики як ціннісного чинника була реалізована католицькою критикою не через жанрову чи тематичну пріоритетність і не через форму дидактизму, а як складна духовно-психологічна система, у якій вертикаль зв'язку митець–Бог транспонується у горизонталь автор–читач. Наталена Королева – доволі екзотична в українському літературному пантеоні письменниці, зауважувала, що людина не може змалювати Христа «ні словом, ні пензлем», подібно як не може дивитися на сонце: «Вона може лише відчуті і то – крізь “світляну заслону”». Тому, гадаю, малювати Христа можна тільки так, щоб Його не було поставлено *en face*, проти глядача. Треба малювати лише відблиски світла, що від Нього виходить...» [10, 239].

Відблиски оригінальних думок католицьких критиків, висловлені майже століття тому, актуальні з огляду на певні аспекти антагонізму між суспільною етикою та етикою християнською (як, скажімо, писала міжвоєнна католицька преса, що деякі українські літератори вістниківського кола перші дві Божі заповіді визнають, а шосту то вже ні). У контексті сучасних літературознавчих досліджень цікавою спробою аналізу сакрального в українській постмодерній прозі є монографія Ірини Бетко «На шляхах духовної інтеграції: глибиннопсихологічні, релігійно-філософські та ритуально-міфологічні мотиви в українській постмодерній прозі», що вийшла в Ольштині 2010 року. І хоча автор декларує, що теоретичним підґрунтям цього інтердисциплінарного дослідження є «центральні постулати аналітичної глибинної психології Карла Густава Юнга» та «деякі постюнгіанські інтерпретації», однак у книзі виразно фігурує християнський дискурс: дослідження «релігійної постави суб'єкта художнього твору» на основі творів Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Євгенії Кононенко, Юрія Іздрика, Наталки Сняданко та ін. Особливу увагу в монографії Ірини Бетко звернено на творчість Оксани Забужко, на проблему «пошуку ідентичності в різних її аспектах» та «у різних часо-просторових реаліях: у світі фізичному, метафізичному та телевізійно-ефірному» [2, 85], а,

скажімо, повість «Калинова сопілка» проаналізовано як у контексті конфлікту між синами старозавітного пророка Ісаака – Ісавом і Яковом, власне порушення традиційного права первородства, так і в контексті порушення заповіді «не убий».

Тож досвід католицької критики як спроба сплаву літературознавчої та богословської методологій зберігає свій творчий потенціал і залишається перспективним для сучасних наукових досліджень. Адже етичний аспект художньої літератури та її впливу на читача не втрачає актуальності у час, коли діти зазнають каліцтва, намагаючись скочити з балкону на мітлі з парасолькою та повторити подвиг улюбленого Гаррі Потера. Чи означає це необхідність новітніх індексів та цензур чи ж «шукання цензора в собі», за висловом Ліни Костенко? Очевидно, питання не у вилученні певних ідей з духовно-інтелектуального простору, зокрема літературного, а у присутності в ньому християнського світогляду. Юрій Липа, дискутуючи питання відповідальності митця за вплив його творів на свідомість читача, наголошував у книзі «Бій за українську літературу»: «Чому найменший робітник, що носить цеглу, відповідає за її укладання, чому найнижчий вартовий відповідає за свій відтинок фронту, – а письменник, *vir illustrissimus* свого оточення й культури, має бути невідповідальним? ... Думка, що письменник – це безхарактерна питія, шаман, кльовн, чи просто жак без відповідальності, є далеко більш принизлива, як те, що письменник то людина, повна своєї гідності і гідності своєї духової рasi» [11, 125].

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аристотель*. Поетика / Аристотель // Античні поетики. Аристотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. Про високе. Гораций. Про поетичне мистецтво. – К. : Грамота, 2007. – 168 с.
2. *Бетко І*. На шляхах духовної інтеграції: глибиннопсихологічні, релігійно-філософські та ритуально-міфологічні мотиви в українській постмодерній прозі / Ірина Бетко. – Ольштин : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2010. – 263 с.
3. *Вагнер Ф*. Яка ціль мистецтва : етична чи естетична? / Фрідріх Вагнер // Нова Зоря. – 1933. – Ч. 60. – С. 6.
4. *Гнатишак М*. Історія української літератури : книжка перша / М. Гнатишак. – Прага : Видавництво Юрія Тищенка, 1941. – 132 с. – (Наукова бібліотека «ЮТ» ; Ч. 5/6).
5. *Гримич М. В*. Слідами архаїчного ритуалу в пісенних сюжетах про перевтілення утоплениць / Марина Гримич // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 5. – С. 40–43.
6. *Грицков'ян Я*. Українські католицькі письменники міжвоєнного двадцятиліття : група «Логос» / Ярослав Грицков'ян // Записки Наукового товариства імені Шевченка : Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – Т. ССХХІХ. – С. 170–178.
7. *Костельник Г*. Шевченко з релігійно-етичного становища : критична аналіза / Гавриїл Костельник. – Львів, 1910. – 32 с. – (Бібліотека «Ниви» ; Ч. 15).
8. *Коструба Т*. Що таке «католицька література» / Теофіл Коструба // Життя і Слово. – 1948. – Ч. 1. – С. 54–68.
9. *Коструба Т*. Огляд української літератури в 1918–1938 рр. / Теофіл Коструба // Життя і Слово. – 1948. – Ч. 2. – С. 115–126.
10. *Коструба Т*. Огляд української літератури в 1918–1938 рр. / Теофіл Коструба // Життя і Слово. – 1948. – Ч. 3. – С. 238–250.
11. *Липа Ю*. Бій за українську літературу / Юрій Липа. – Варшава : Народний Стяг, 1935. – 152 с.

12. [Мох О.] До проблеми «католицька література» / С. Лишкевич // Дзвони. – 1939. – Ч. 5/6. – С. 168–178.
13. Набитович І. Категорія *sacrum* та художня література : дескрипція структури та стратегії досліджень / Ігор Набитович // *Sacrum і Біблія в українській літературі* : збірник наук. праць / за ред. Ігоря Набитовича. – Lublin : Ingvart, 2008. – 812 с.
14. Наєнко М. Історія українського літературознавства : підручник / М. К. Наєнко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 360 с.

*Стаття надійшла до редакції 12.09.2012*

*Прийнята до друку 17.12.2012*

## **AESTHETICS VS ETHICS: MODERN ACCENTS OF THE INTERWAR LITERARY DISCUSSIONS**

**Maryana KOMARYTSYA**

*Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library,  
Institute of Press Studies Research,  
18, Lysenka Str., Lviv, 79008, Ukraine,  
e-mail: komar\_mar@ukr.net*

In this article we trace the diachronic aspect of the relationship between aesthetics and ethics within the context of Ukrainian folk tradition, the interwar literary process and contemporary literary realia. The phenomenon of Catholic criticism in Halychyna of 1920–1930-s, based on the idea of the unity of aesthetics and ethics, is treated as a complex spiritual and psychological system, where the vertical connection between the artist and God is mapped onto the horizontal link between the author and the reader.

*Key words:* aesthetics, ethics, catholic criticism, tradition, reception.

## **ЭСТЕТИКА VS ЭТИКА: СОВРЕМЕННЫЕ АКЦЕНТЫ МЕЖДУВОЕННЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ДИСКУССИЙ**

**Марьяна КОМАРИЦА**

*Львовская национальная научная библиотека имени Василия Стефаника,  
Институт пресоведения,  
Ул. Лысенко, 18, Львов, 79008, Украина,  
e-mail: komar\_mar@ukr.net*

Прослежено диахронный аспект связи между эстетическим и этическим в контексте украинской фольклорной традиции, междувоенного литературного процесса и современных литературных реалий. Феномен католической критики в Галичине 20–30-х годов XX века, в основе которой – идея единства эстетического и этического, трактуется как духовно-психологическая система, в которой вертикаль связи писатель–Бог транспонируется в горизонталь автор–читатель.

*Ключевые слова:* эстетика, этика, католическая критика, традиция, рецепция.